

An Investigation and Analysis of Effective Teaching Methods for Quranic Exegesis with an Emphasis on Modern Teaching Approaches

Maryam nassaj ^{1*}

1. Assitant professor of Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

DOI:10.22034/nrr.2024.62099.1332

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_18661.html

Corresponding Author:

Maryam nassaj

Email:

m.nassaj@cfu.ac.ir

Received:2024/06/14

Detected: 2024/08/13

Accepted: 2024/08/28

Available: 2024/09/19

Open Access

Keywords:

Tafsir lesson

optimal teaching

teaching method

familiarity with Quran

new teaching

ABSTRACT

Quranic exegesis, defined as the interpretation of divine verses, is a fundamental course within Islamic studies curricula at universities. This course directly connects individuals to the word of God and significantly impacts their lives. The primary objective of this research is to achieve optimal teaching methods for the Quranic exegesis course. This study involves a critical review of existing exegetical works and proposes innovative, engaging, and effective teaching strategies. The research employed a grounded theory approach using a coding method. The study population consisted of students at the Teachers Training University of Semnan, Iran. The sample included two Quranic exegesis classes, with a purposeful sampling method resulting in a sample size of 50 participants who were interviewed. Data analysis was conducted through open coding, axial coding, and selective coding, and a paradigm model was developed. The findings revealed that the most significant factors influencing the Quranic exegesis classroom include the eloquence and beauty of Quranic verses, belief in monotheism and fundamental principles of religion, interest in the course, and the integration of the course with daily life. Among the contextual factors, the following were identified: the instructor's clear and engaging presentation, the instructor's strong academic qualifications, the selection of appropriate content for teaching, cultural factors, social factors, technological factors, and factors related to enhancing engagement. Strategies such as carrying a Quran, implementing effective teaching skills, encouraging students through various methods, having students recite verses, utilizing appropriate resources, involving students in discussions, and stimulating motivation through questions and doubts were found to be effective. Some of the obstacles encountered in teaching included the lack of a reliable source, inappropriate timing, hot weather and inadequate ventilation, the disjointed nature of some content, and a focus on grades. Finally, the outcomes of the Quranic exegesis class included a lifelong companionship with Quranic verses, developing and internalizing a Quranic approach as a teacher, fostering interest in exegetical discussions, encouraging recitation, memorization, and contemplation of Quranic verses, deepening one's understanding of Quranic verses and applying them to life situations, and gaining familiarity with Quranic surahs and a desire to explore and delve deeper into the verses.

فصلنامه دین پژوهی و کارآمدی

واکاوی و تحلیل مدل تدریس مطلوب درس تفسیر با تاکید بر روش های تدریس نوین

مریم نساج^{۱*}

۱. استادیار گروه آموزشی معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

DOI: 10.22034/nrr.2024.62909.1358

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_18521.html

چکیده

نویسنده مسئول:

مریم نساج

ایمیل:

m.nassaj@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۲۹

دسترسی آزاد

کلیدواژه‌ها:

درس تفسیر، تدریس مطلوب، روش تدریس، انس با قرآن، تدریس نوین

تفسیر به معنی کشف متن آیات الهی از جمله دروس معارف اسلامی است که در دانشگاه‌ها تدریس می‌گردد، این درس انسان را به صورت مستقیم با کلام خداوند مرتبط می‌گرداند و در زندگی انسان بسیار تأثیر گذار است. هدف اصلی پژوهش حاضر رسیدن به تدریس مطلوب درس تفسیر است. این پژوهش به روش داده بنیاد و از طریق کدگذاری است. قلمرو مطالعه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان استان سمنان است. نمونه شامل دو گروه کلاسی درس تفسیر است. نمونه گیری به صورت هدفمند و حجم نمونه ۵۰ نفر تعیین شد و مصاحبه صورت گرفت. تحلیل داده ها از طریق کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام شد و الگوی پارادایم طراحی گردید. نتایج پژوهش حاکی از آن است از مهم ترین عوامل موثر بر کلاس تفسیر، بلاغت و شیوایی آیات قرآن، اعتقاد به توحید و اصول دین، علاقه‌مندی به درس تفسیر، تلفیق این درس با زندگی روزمره؛ از نقش عوامل زمینه‌ای بیان روان و گیرای استاد، شرایط مطلوب علمی استاد، انتخاب محتوای خوب برای تدریس، عوامل فرهنگی، عوامل اجتماعی، عوامل تکنولوژیک، عوامل جذاب سازی نام برد. در این میان راهبردهایی مانند همراه داشتن قرآن، اجرای مهارت های تدریس برای کلاس، تشویق و ترغیب با شیوه‌های مختلف، قرائت آیه توسط دانشجویان، استفاده از امکانات مناسب، مشارکت دادن دانشجویان و استفاده از شیوه مباحثه، ایجاد انگیزه با طرح سوال و شبهات، مستندسازی اثرگذار است. از جمله موانع در تدریس، نبودن یک منبع درست، زمان نامناسب، گرمی هوا و نبودن تهویه مناسب، پیوسته نبودن برخی مطالب، نمره گرایی است و در نهایت پیامدهای کلاس تفسیر عبارت است از: همراه شدن همیشگی با آیات قرآن، آگاهی و درونی سازی رویکرد قرآنی در یک معلم، علاقه مند شدن به مباحث تفسیری، تشویق به روخوانی و حفظ و تدبر در آیات قرآن، تعمق نگرش نسبت به آیات قرآن کریم و تطبیق آن با شرایط زندگی، آشنایی با سوره های قرآن و علاقه مندی به تفحص و سیر کردن در آیات قرآن.

برنامه درسی دروس معارف اسلامی به دلیل نقش مهمی که در جهت تحقق بخشیدن آرمان های اسلام دانشجویان دارد در مراکز آموزشی دانشگاهی از حساسیت زیادی برخوردار است (سند دانشگاه اسلامی، ۱۳۹۲). برنامه درسی باید به گونه ای باشد که پیشرو، عالی و معتبر باشد. منجر به تربیت دینی و صلابت عقیده، شرافت اخلاق، وسعت دانش گردد (گابریل و فارمر^۱، ۲۰۰۹). برنامه درسی باید با یک چشم انداز قانع کننده شروع شود، با ایده ها و ارزش ها و باورهای کلیدی هماهنگ باشد (مانادی و همکاران^۲، ۲۰۲۱) برنامه درسی باید با تفکر و عمل و چندفرهنگی هماهنگ باشد (پاتریک^۳، ۲۰۰۶) برنامه درسی شامل اهداف واضح، تحقیقات گسترده در مورد شایستگی آینده نیازها و جامع است (اوجاسالو^۴، ۲۰۱۲). برنامه باید منظم و منجر به تقویت یادگیری مبتنی بر زندگی گردد (سوریاتی و همکاران^۵، ۲۰۲۰).

برخی از مشکلات دانشگاه به عنوان مثال، عدم تطابق بین دیدگاه های سنتی دانش در مقابل اهداف معاصر برنامه درسی (فان^۶، ۲۰۱۵) ناهماهنگی بین اصول آموزشی و واقعیت آموزش (ون در آ و همکاران^۷، ۲۰۱۹) باعث میشود برنامه درسی از نظم خود خارج گردد و به تدریس خلل وارد نماید. تدریس جریان به هم پیوسته و مرتبطی است که با طراحی شروع می شود؛ بیان صریح معلم درباره آنچه باید یادگرفته شود و همورزی متقابلی که بین معلم، شاگرد و محتوا در کلاس درس جریان دارد تاثیر گذار است تا بتوان شرایط و اوضاع و احوالی را فراهم ساخت تا یادگیری آسان گردد (خنیفر، ۱۳۸۹، ۷۲).

تدریس اثربخش یکی از مهم ترین عواملی است که در نهایت منجر به یادگیری بهتر فراگیران می شود. تدریس اثربخش و موثر یکی از شاخص های محیط پویا است. اساتید برای یک تدریس اثر بخش باید روش های موثر به کار ببرند، روحیه استاد و آمادگی وی از نظر جسمی، روحی، روانی و علمی مهم است (اسدیان، ۱۳۹۶) چهار عامل عمده در یک تدریس خوب عبارت است از احساس استاد در مورد اهداف، ادراک استاد در مورد دانشجوی، دانش استاد در زمینه موضوع، به کارگیری روش ها توسط استاد (ویدودو، ۲۰۱۳).^۸ دانشگاه ها به غیر از آموزش و پژوهش درباره اخلاق دانشجویی و رشد شخصیت معنوی هم مسئول است، از آن جهت قرار دادن درس معارف در بین دروس نیازی است ضروری، لیکن چگونگی تدریس این دروس بسیار حائز اهمیت است که آنچه مد نظر است اخلاق و رشد را تعالی بخشد نه اینکه تازه با تدریس ضعیف ایجاد زدگی نماید. برخی

-
- 1 .Gabriel & Farmer
  - 2 . Munadi & els
  - 3 . Patrick
  - 4 . Ojasalo
  - 5 . Suryati & els
  - 6 . Phan
  - 7 . van der Aa & els
  8. Widodo

از یافته های پژوهش حاکی از آن است که برخی دروس معارف اسلامی، تأثیر مثبتی روی نگرش دینی دانشجویان نداشته است (ایوبی و دیگران، ۱۴۰۱).

از جمله اهداف این پژوهش عبارت است از: ایجاد انس و انگیزه دانشجویان با آیات وحی الهی، به صورت مستقیم به آیات پرداختن و کمتر در حاشیه بودن، به کارگیری این آیات در زندگی عملی دانشجویان، بیان روش های جدید برای اساتید معارف و استفاده این روشها در درس تفسیر است. ضرورت پژوهش این درس بدین جهت است که دانشجویان از دروس معارف فراری بوده اند و مقالات زیادی نوشته شده و علت علاقه مند نبودن دانشجویان بررسی گردیده است لیکن هنگامی که مقالات چند سال قبل را با سال های جدید مقایسه می کنید معایبی که بیان شده تقریباً یکسان بوده است و راهکار و ایده ای جدید بیان نگردیده است. درحالی که وقتی از دانشجویان پرسش می شود به خود کتاب قرآن و دانستن تفسیر علاقه مند هستند اما به کلاس درس تفسیر که در دروس معارف است علاقه ای ندارند؛ لذا علت یابی این مشکل ضرورت اصلی به حساب می آید. برای تبیین این موضوع می توان از روش داده بنیاد و کدگذاری استفاده نمود؛ یعنی سراغ خود کلاس های درس رفته و با روش نوین و مختلف تدریس نموده و از داده ها و شواهد موجود در یک زمینه به روش معتبر علمی رسیده لذا مسئله اصلی بررسی کلاس درس تفسیر باتوجه به روش ها و الگوهای نوین تدریس و ارزیابی نظر دانشجویان است. برای این مهم، پژوهش حاضر در صدد پاسخ به سوالات زیر است:

۱. عوامل مؤثر مدل الگوی تدریس درس تفسیر مطلوب چیست؟

۲- بستر و زمینه الگوی تدریس درس تفسیر مطلوب چیست؟

۳- موانع الگوی تدریس درس تفسیر مطلوب چیست؟

۴- راهبردهای مدل الگوی تدریس درس تفسیر مطلوب چیست؟

۵- پیامدهای مدل الگوی تدریس درس تفسیر مطلوب چیست؟

۲- پیشینه پژوهش

فانیدپور (۱۴۰۰) در پژوهشی به نام « تحلیل کمی و کیفی مولفه های تألیفی و طراحی کتاب درسی (تفسیر موضوعی قرآن کریم: آموزه هایی از فضائل و حقوق اهل بیت (ع) در قرآن / فتح الله نجارزادگان» با روش توصیفی و تحلیلی از طریق کمی و کیفی اصول و شاخصه های گزینش و انتخاب محتوا، طراحی و سازماندهی و مولفه های ظاهری کتاب مورد بررسی قرار گرفته است. جملات کتاب باتوجه به روند اصل ساده به دشوار رعایت نشده است، بیشتر جملات حفظی است و از تعامل و پژوهش کافی برخوردار نیست، سطح خوانش کتاب نامناسب و دشوار است، زبان کتاب بسیار تخصصی است، در مقدمه نواقصی مانند عدم بیان راهکارهایی برای فهم درس به فراگیران، تنوع پرسش ها و اهداف با درس رعایت نشده است.

مشایخ، پری؛ موسوی، فاطمه (۱۴۰۰)، «تأثیر درس تفسیر موضوعی قرآن بر دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شیراز در بعد شناختی (براساس کتاب دکتر نصیری)، در این پژوهش بررسی درس تفسیر با روش آمیخته مورد کنکاش قرار گرفته و در بخش کمی درس تفسیر موضوعی براساس این کتاب تأثیر معناداری در بعد شناختی دانشجویان نداشته است و در بخش کیفی دانشجویان دلایل امر را ارائه تعصب گرایانه مطالب، کمی بودن مطالبی، متن محوری و تقیل گویی بیان کرده اند و در نتیجه لازم است در محتوا و شیوه ارائه درس تفسیر بازنگری صورت بگیرد. در این پژوهش به روش نمونه گیری تصادفی انجام شده است و بیان می کند مجموعه ای از عوامل درونی و بیرونی مانع از اثر بخشی این درس هستند. از جمله موارد ایجاد اصلاحات لازم درباره نحوه ارزشیابی و ایجاد بحث و مناظره در موقعیت های یادگیری است، طراحی و اجرای دوره های مهارت افزایی اساتید، ایجاد تغییرات لازم در محتوای کتاب های درسی معارف اسلامی، نحوه برخورد اساتید با دانشجویان مخصوصاً از نظر روابط عاطفی و صمیمانه با دانشجویان، تطبیق موارد آموزش دینی با جامعه است.

متوسل آرانی (۱۴۰۰) در پژوهش الگوی تدوین کتاب درسی تفسیر موضوعی قرآن کریم، ویژگی رسته های علوم پزشکی در این پژوهش بیان شده است نیازهای دانشجویان رشته های علوم پزشکی در سه مبحث انسان شناسی در قرآن، جایگاه بهشت و سلامت در قرآن، آیات مرتبط با خالق پزشکی می باشد.

رحیمی (۱۳۹۹) در پژوهش بررسی روش ها و فنون تدریس از منظر قرآن کریم با روش توصیفی - استنتاجی با منبع اصلی قرار دادن قرآن و دیگر کتب به عنوان منبع ثانویه، براساس استدلال و استنتاج روش های تدریس استخراج شده است از جمله این روش ها عبارتند از روش تفکر، پرسش و پاسخ، مباحثه، ایفای نقش، یادسپاری، گردش علمی و تفحص گروهی، نمایشی و آزمایشگاهی و با استفاده از قصه گویی، موعظه و تبشیر و انداز از جمله روش ها استفاده کرده است.

کهنوجی (۱۳۹۸) در پژوهش تأثیر آموزش درس تفسیر موضوعی قرآن کریم به شیوه نیاز محور بر تفکر انتقادی دانشجویان دانشگاه ولی عصر رفسنجان، تجزیه و تحلیل داده ها در سطح توصیفی و استنباطی انجام گرفته است. در این پژوهش الگوی روش تدریس نیازمحور و تفکر انتقادی را انجام داده است که در این روش باید اشراف کلی نسبت به کتاب یا سرفصل های اساسی داشته باشد، و در نتیجه بیان می کند شیوه مناسب تدریس و محتوای مناسب، از جمله عوامل مهم تأثیر گذار بر رشد مهارتهای تفکر انتقادی است و ارائه درس تفسیر به شیوه نیازمحور، تأثیر معناداری بر افزایش مهارتهای تفکر انتقادی دانشجویان دارد.

مقاله کهریزی و دیگران (۱۳۹۷) با عنوان «بررسی میزان تأثیرگذاری و رضایتمندی تغییر روش تدریس استاد محور به رویکرد نیازمحور در گروه معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه» بررسی تحول در تدریس دروس معارف با استفاده از مقایسه دو روش استاد محور و نیاز محور انجام داده است.

باتوجه به نتایج حاصله، رضایت مندی دانشجویان از روش نیاز محور بیشتر بوده است و منجر به نگرش مثبت و افزایش تفکر نقادانه در آن ها شده است.

فرجی پاک و دیگران (۱۳۹۷) در پژوهشی عوامل درون سازمانی موثر بر اثر بخشی دروس گروه معارف اسلامی مطالعه موردی: دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول را مورد بررسی قرار داده است از نظرسنجی پیمایشی است و مولفه های درون سازمانی چون چارچوب، محتوای برنامه درسی، اجرای برنامه درسی و مدیریت برنامه درسی بررسی شدو از جمله نتایج عبارت است از: صلاحیت علمی، تسلط و احاطه اساتید گروه معارف اسلامی بر محتوای دروس، کاربرد روش های تدریس متنوع، وجود یک رابطه موثر و سازنده میان استاد و دانشجو، باعث افزایش کیفیت آموزشی دروس گروه معارف اسلامی می شود.

امیدی (۱۳۹۵)، در پژوهش ارزشیابی برنامه درسی دروس عمومی معارف اسلامی دانشگاهی به منظور ارائه راهکارهای کیفیت بخش به روش توصیفی - پیمایشی، توجه به راهکارهایی مثل بازنگری و به روز کردن محتوا، برقراری ارتباط عمودی و افقی بین محتوا، استفاده اساتید از شیوه های جدید تدریس، بهره گیری از فناوری های نوین آموزشی، استفاده از روش خودارزشیابی، ترغیب دانشجویان به اجرای کارهای پژوهشی می تواند کیفیت دروس معارف اسلامی را بالا ببرد. از کتاب های نوشته شده در رشته معارف از جمله می توان در جدول زیر اشاره کرد.

ادیب و سرداری (۱۳۹۳) در پژوهش «پدیدارشناسی تجارب دانشجویان از برنامه درسی پنهان در دروس معارف اسلامی» با روش تحقیق کیفی مواردی از جمله عدم توجه به اصول انتخاب محتوا، محتوای خشک، رفتار استادان، نبود امکانات یادگیری در کلاس، حضور در کلاس به علت ترس از حذف شدن و ارزشیابی نامناسب از جمله نتایج این پژوهش بیان شده است.

جدول ۱: کتاب های نوشته شده برای تدریس درس معارف تفسیر در دانشگاه ها

ردیف	نام کتاب	نویسنده	سال و نشر	مباحث کتاب
۱	تفسیر موضوعی قرآن کریم	جمعی از نویسندگان (بهجت پور، اصفهانی، کلانتری، نصیری)	۱۳۹۲ (نشر معارف)	بخش اول: مباحث مقدماتی فصل اول: انس با قرآن فصل دوم: شناخت قرآن فصل سوم: تفسیر قرآن بخش دوم: معارفی از قرآن فصل اول: خدا در قرآن فصل دوم: جهان های دیگر فصل سوم: اهداف آفرینش فصل چهارم: قرآن و علم

<p>فصل پنجم: قرآن و بهداشت روان</p> <p>فصل ششم: سنت های الهی</p> <p>فصل هفتم: ازدواج</p> <p>فصل هشتم: روابط خانوادگی (آیین همسراری)</p> <p>فصل نهم: روابط اجتماعی</p>				
<p>درآمدی برشناخت قرآن</p> <p>بخش اول: باورها و بایدها(ایمان، کفر، نفاق)</p> <p>بخش دوم: از نشانه های او</p> <p>بخش سوم: هجرت برای کسب علم</p> <p>بخش چهارم: نماز و تفسیر قرآن(سوره های حمد، توحید و قدر)</p> <p>بخش پنجم: ویژگی های مومنان</p> <p>بخش ششم: سیمای بندگان خاص خدا</p> <p>بخش هفتم: سیمای خردمندان در قرآن</p> <p>بخش هشتم: حکمت های از قرآن</p>	<p>۱۳۹۵، نشر معارف</p>	<p>محسن قرائتی</p>	<p>تفسیر قرآن کریم برگزیده آیات</p>	<p>۲</p>
<p>درس اول:شناخت قرآن</p> <p>درس دوم: هدایت به قرآن</p> <p>درس سوم: باور به خدا</p> <p>درس چهارم: باور به یکتایی خدا</p> <p>درس پنجم: سعادت انسان، هدف آفرینش</p> <p>درس ششم: عوامل و موانع سعادت</p> <p>درس هفتم: نیایش و نماز</p> <p>درس هشتم: تفسیر سوره مبارکه حمد</p> <p>درس نهم: تفسیر سوره های توحید و قدر</p> <p>درس دهم: ما و جامعه</p> <p>درس یازدهم: ما و پدر و مادر</p> <p>درس دوازدهم: ما و همسر</p> <p>درس سیزدهم: ما و برزخ</p> <p>درس چهاردهم: قیامت و آخرت</p>	<p>۱۳۹۵، نشر معارف</p>	<p>مصطفی کریمی</p>	<p>تفسیر موضوعی قرآن کریم براساس تفسیر المیزان</p>	<p>۳</p>

۴	تفسیر موضوعی قرآن کریم برگرفته از تفسیر نمونه	آیت الله مکارم شیرازی	۱۳۹۶، نشر معارف	بخش اول: اوصاف و ویژگی های قرآن بخش دوم: دعا و نیایش بخش سوم: نماز و تفسیر قرآن(سوره های حمد، توحید، قدر) بخش چهارم: روابط اجتماعی بخش پنجم: ازدواج بخش ششم: روابط اقتصادی بخش هفتم: جهان های دیگر
---	--	-----------------------	-----------------	---

۱-۲- تحلیل پیشینه تحقیق

در جدول بالا چهار کتاب معارفی در زمینه تفسیر بیان شده است که اکثرا در دانشگاه ها این کتاب ها تدریس می شود؛ با توجه به فصل های هر کتاب دیده می شود اکثرا مطالب تکراری است که دانشجویان در کتب مدرسه، یا در دیگر دروس دانشگاه خوانده اند و با هم همپوشانی دارد مثلا مبحث ازدواج در درس عمومی دانش خانواده دانشجویان می خوانند، یا مبحث روابط اجتماعی در درس آیین زندگی گفته می شود یا اوصاف و ویژگی های قرآن بیشتر همه را دانشجویان شنیده اند؛ متاسفانه رویکرد کتب تفسیری این است که هنوز وارد بطن آیات نشده و کمتر به جنبه های بلاغت و زیبایی خود آیات پرداخته است وقتی به نظرات دانشجویان به کلاس های درس تفسیر هم نگاه می کنی با توجه به پژوهش های ارائه شده رضایتمندی حاصل نشده است.

باتوجه به مقاله کهریزی(۱۳۹۷) رضایت مندی دانشجویان از روش نیاز محور بیشتر است؛ رحیمی(۱۳۹۹) روش های گردش علمی، تفکر و پرسش و پاسخ را مفید دانسته، ادیب و سرداری(۱۳۹۳) محتوای خشک بودن دروس معارف یا در پژوهش مشایخ(۱۴۰۰) یکی از کتاب های تفسیر دروس معارف را بررسی نموده و متن محوری و ثقیل گویی این کتاب، کمی بودن مطالب، ارائه تعصب گرایانه مطالب، کاربردی نبودن مطالب کتاب را از جمله مواردی دانسته که ایجاد تغییرات در کتاب را لازم دانسته است. کهنوجی(۱۳۹۸) شیوه مناسب تدریس و محتوای مناسب را لازم و ضروری دانسته، فانیدیپور(۱۴۰۰) یکی از کتب تفسیری را بررسی نموده است و سطح خوانش کتاب را نامناسب و دشوار بیان کرده است. لیکن پژوهشی که به بررسی روش های نوین تدریس بپردازد یافت نشد و این پژوهش در نوع خود جدید و تازه است.

۳- روش پژوهش

گردند تئوری نوعی پژوهش کیفی است که مجموعه منظمی از تکنیک های کیفی را برای دستیابی به نظریه ای در مورد یک پدیده به شیوه استقرایی و اکتشافی مورد استفاده قرار می دهد و به پژوهشگران در حوزه های موضوعی گوناگون کمک می کند تا در مواردی که دانش آن ها در مورد آن محدود است و امکان تدوین فرضیه

وجود ندارد به جای استفاده از تئوری های موجود و از پیش تعریف شده تئوری را به طور مستقیم از داده ها کشف کند. این تئوری به شکل نظام مند و براساس داده های واقعی تدوی می شود (خنیفر، ۱۴۰۱، ۲۰۰) پروش نظریه زمینه ای از جمله روش های پژوهشی است که قصد شناخت منظم دیدگاه ها و معانی افراد را در یک موقعیت خاص دارند (ایمان جاجرمی، ۱۳۸۴، ۱۶). رهیافت کیفی در نظریه زمینه ای این امکان را برای پژوهشگر فراهم می کند تا با بررسی داده های گردآوری شده آن ها را تبدیل به مفاهیم، مقولات و در نهایت الگوی پارادایمی کند (خنیفر، ۱۴۰۱، ۲۰۱). هدف نظریه زمینه ای، ساختن نظریه ای است که بتواند از طریق گردآوری سیستماتیک اطلاعات و تجزیه و تحلیل آنها، پدیده مورد نظر را روشن کند (ربانی و عباس زاده، ۱۳۸۸: ۱۷۰).

در پژوهش حاضر از راهبرد نظریه زمینه ای برای تجزیه و تحلیل داده ها استفاده می شود، بدین ترتیب که پس از انجام هر مصاحبه فرایند تحلیل داده ها طی سه مرحله کدگذاری باز، محوی و انتخابی انجام می گردد. در کدگذاری باز مصاحبه ها با استفاده از روش تحلیل محتوا به صورت سطر به سطر نوشته شده و بررسی و مفهوم پردازی و مقولات تعیین می گردد. در کدگذاری محوری، رابطه موجود میان طبقه ها، مقوله ی تعیین محتوا بررسی و در قالب شرایط علی، شرایط زمینه ای، شرایط مداخله گر، راهبردها و پیامدها تبیین می گردد و در کدگذاری انتخابی مرحله نظریه پردازی گزینش نهایی انجام می گردد و مدل نهایی ارائه می شود.

۴- یافته های پژوهش

در این پژوهش با هدف تبیین الگوی واکاوی مدل تدریس مطلوب درس تفسیر و به منظور پاسخ دادن به این سوال که «الگوی تدریس مطلوب تفسیر چیست؟» با توجه به پرسشنامه دانشجویان به بررسی این ویژگی ها پرداخته و سخنان آن ها نخست به صورت تحلیل مقوله های پایه، بررسی و سپس کدگذاری می شود.

۴-۱- تحلیل مقوله های پایه و کدگذاری

با بررسی پرسشنامه های دانشجویان در کلاس تفسیر از طریق روش داده بنیاد داده، برخی مطالبی که دانشجویان بیان کرده اند به صورت نمونه در ذیل بیان شده است.

جدول ۲. نمونه ای از کدگذاری های مستخرج از مصاحبه

کد افراد	کد باز
A6	برگزاری کلاس به صورت فشرده در دو روز و کلاس تفسیر روز پنج شنبه ساعت ۴ بعدازظهر، واقعا از صبح کلاس داشتیم و دیگر بدنمان کشش نداشت.
A2	اینکه استاد از ما خواسته بود هر جلسه قرآن همراه داشته باشیم و قرآن را باز می کردیم، آیات را بچه ها می خواندند و استاد نکات را توضیح می داد باعث می شود ما با کتاب آشنا شویم و با آیات قرآن انس بگیریم

<p>بیان ساده و روان استاد بیان با مثال های عینی سطح بالای اطلاعات استاد</p>	<p>بیان ساده و روان استاد و توضیحات کامل درباره هر سوالی که می دادند و باتوجه به مثال های عینی بیان می کردند</p>	<p>A3</p>
<p>مخاطب شناسی تدریس متناسب با نیاز دانشجو</p>	<p>باتوجه به اینکه رشته ما آموزش ابتدایی بود بیان مباحثی مبنی بر شیوه های اداره و جذاب سازی کلاس تفسیر برای درس آموزش قرآن در آموزش ابتدایی</p>	<p>B12</p>
<p>علاقه مند شدن به درس تفسیر آشنایی با مباحث تدبر در قرآن جست و جو در آیات قرآن</p>	<p>آشنایی با نحوه تدبر در قرآن و معناشناسی، بیان سوره های به صورت تدبر و ساختارشناسی و بیان غرض سوره خیلی جذاب و مفید بود و ما را به درس تفسیر علاقه مند ساخت، و باعث شد علاقه مند باشیم که در قرآن و منابع مختلف جست و جو کنیم.</p>	<p>B13</p>
<p>تشویق به مطالعه تشویق به روخوانی توانایی جذب استاد</p>	<p>دغدغه مندی و ابراز نیاز دانشجویها، توانایی جذب استاد، زمینه سازی ذهنی برای دانشجویها و ایجاد سوال در ذهن آنها، تشویق به روخوانی قرآن، تشویق به بررسی کردن شنیده ها و مطالعات هر فرد از منابع مطالعاتی در قرآن یا کتب دیگر</p>	<p>B1</p>
<p>مشارکت دانشجویان وجود نگرانی برای امتحان کاربردی بودن مطالب بیان شده</p>	<p>آنچه در کلاس می آموزیم موثر واقع شود و باعث شود تا از دانسته های خود در زندگی بهره مند شویم، مشارکت دانشجویان، وجود نگرانی برای امتحان</p>	<p>A13</p>

۲-۴- جمع بندی مقوله های کدگذاری

از تحلیل مضمونهای پایه (کدگذاری باز) به مضمونهای سازمان دهنده (کدگذاری محوری) و از تحلیل مضمونهای سازمان دهنده به مضمونهای فراگیر می توان دست یافت.

جدول ۳. جمع بندی و کدگذاری

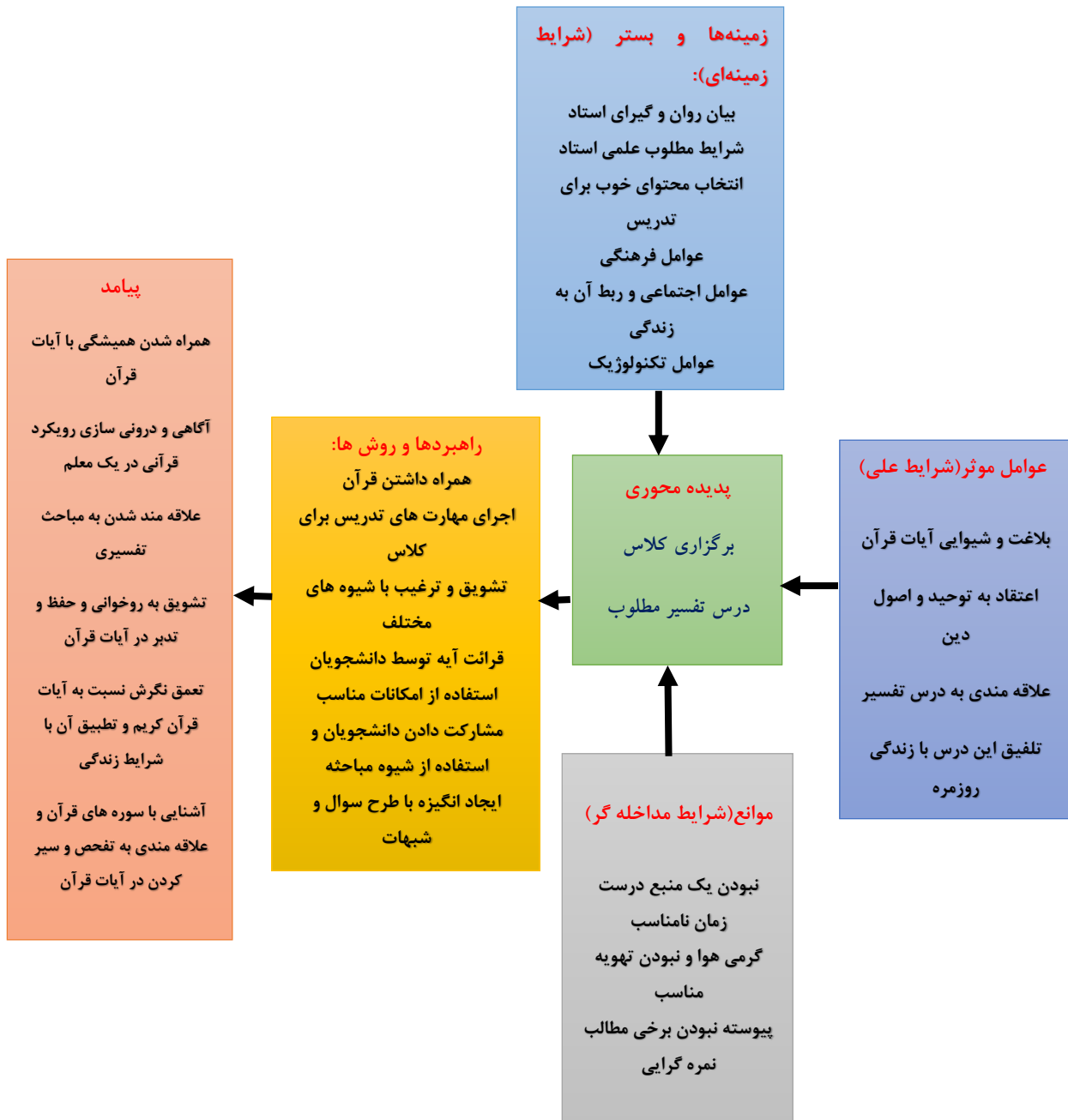
کد انتخابی	کد محوری	کد باز
شرایط علی (عوامل)	بلاغت و شیوایی آیات قرآن	بلاغت و شیوایی آیات قرآن
موثر)	اعتقاد به توحید و اصول دین	اعتقاد به توحید و اصول دین، ایمان دانستن به توحید و یکتایی خداوند لازم دانستن مبانی دینی

	علاقه مندی به درس تفسیر	ایجاد احساس نیاز در فراگیر
		دوست داشتن درس تفسیر، علاقه مند نمودن به درس تفسیر، علاقه مند بودن به درس تفسیر
	تلفیق این درس با زندگی روزمره	سرفصل های ارائه شده، سرفصل های مفید و کارآمد، ارائه سرفصل های مورد نیاز دانشجویان که ذهنشان درگیر آن مسائل شده، نظارت درس دانشگاه، استفاده از روش های مختلف تدریس و تلفیق درس با زندگی روزمره، ارتباط دادن آیات قرآن به مفاهیم منطقی و عملی موثر واقع شدن محتوا در زندگی روزمره، ارائه محتوای کاربردی، مطابق با باور ما بودن و مفید و موثر بودن، سرفصل های مرتبط با درس.
شرایط زمینه‌ای (بستر و زمینه)	بیان روان و گیرای استاد	بیان شیوای استاد، بیان واضح و گیرا، بیان گیرا، تدریس خلاق و جذاب، جذاب بودن مطالب ارائه شده، منسجم و صریح بودن مطالب ارائه شده در کلاس، ارائه خلاق و متنوع، توانایی جذب استاد، بیان ساده و روان
	شرایط مطلوب علمی استاد	تسلط روی محتوا، بالابودن سطح اطلاعات و آگاهی مدرس، اطلاعات و نحوه تدریس استاد، سطح مطلوب معلومات استاد، توضیحات کامل درباره هر سوالی که مطرح می شد
	انتخاب محتوای خوب برای تدریس	موضوعات متناسب با رشته، طرح سوالات چالشی، محتوای خوب برای آموزش، کاربردی بودن مطالب ارائه شده، ارائه مثال های متنوع در هر مبحث و تطبیق دادن آن با زندگی روزمره، بیان محتوا با شوه ای قابل فهم و جذاب، بیان موارد کاربردی و قابل استفاده در کلاس درس مخصوصا آموزش ابتدایی
	عوامل فرهنگی	معرفی و بررسی کتاب های متنوع، معرفی کتاب که مختص حرفه معلمی است، ارتباط عاطفی مناسب با دانشجویان، مشارکت دانشجویان، مشارکت دانشجویان و همکاری آن ها در مباحث، ارائه بچه ها، بیان دغدغه های حقیقی یک معلم در کلاس متناسب با تفسیر
	عوامل اجتماعی و ربط آن به زندگی	تعریف شأن نزول آیات و بیان سوره های قرآن با داستان هایش، تعریف روایات در زمینه قرآن و تفسیر و ربط آن ها به زندگی، تطبیق درس تفسیر متناسب با مخاطب و رشته آموزش ابتدایی، نگاه چند بعدی و کاربردی به هر سرفصل (بعدسیاسی، فرهنگی و...)، تفسیر کاربردی و آیات پرکاربرد زندگی

	عوامل تکنولوژیک	استفاده از پاور، تخته هوشمند، بهره گیری از پاور و نمایش فیلم، استفاده از دینا، استفاده از پاورپینت جهت تثبیت و ارائه بهتر مطلب موثر، استفاده از ابزار آموزشی، معرفی نرم افزار تفسیر،
	عوامل جذاب سازی	استفاده از داستان های مرتبط با هر آیه
		استفاده از فیلم و تصاویر آموزش برای درس تفسیر
		استفاده از مثال های عینی
		خوش رفتاری استاد، اخلاق مدرس
		بیان مباحثی مبنی بر شیوه های اداره و جذاب سازی کلاس درس قرآن، تدریس خلاق و جذاب، تنوع در روش تدریس، بیان مثال های مناسب،
		نوآوری های موجود در زمینه تدریس، استفاده از امکانات موجود در کلاس
		آوردن قرآن در کلاس و ارتباط با آیات به صورت مستقیم و استفاده مستقیم از خود قرآن، همراه داشتن قرآن در کلاس،
شرایط مداخله گر (موانع)	نبودن یک منبع درست	داشتن کتاب تفسیر برای دانشجویان پیشنهاد می شود بهتر است
	زمان نامناسب	بعد از ظهر بودن کلاس، تشکیل کلاس در روز پنج شنبه، زمان نامناسب که با رفتن اتوبوس تداخل داشته، نامناسب بودن زمان کلاسی، نامناسب بودن زمان بندی واحد تفسیر و قرارداد در ترم آخر، زمان کلاس بعد از ناهار بعد از شروع فصل بهار، زمان نامناسب، گرما،
	گرمی هوا و نبودن تهویه مناسب	گرمی هوا، نبودن سیستم سرمایشی مناسب، عدم وجود کولر و گرم بودن هوا، عدم وجود تهویه مناسب در کلاس، هوا و زمان، شلوغی و گرمای کلاس، سیستم ضعیف سرمایشی کلاسها، شلوغی کلاس، صدای نامناسب،
	پیوسته نبودن برخی مطالب	پیوسته نبودن برخی مطالب، ارائه گنگ دانشجویان، گفتن مطالبی فراتر از درک دانشجو، یکنواخت بودن کلاس، پرسش و پاسخ بودن کلاس به جای بیان مطالب
	نمره گرایی	نمره گرایی (وجود نگرانی برای امتحان)
راهبردها و	همراه داشتن قرآن	همراه داشتن قرآن و توجه به آن، استفاده از خود قرآن، همراه داشتن قرآن و دیدن آیات و مثال ها در خود قرآن، هر جلسه هر دانشجو برای خود قرآن داشتن

روش‌های اثرگذار	اجرای مهارت‌های تدریس برای کلاس داری	استفاده از مثال‌های ملموس، دیدن آیات و مثال‌ها در خود قرآن، استفاده از تفسیرها و جنبه‌های گوناگون یک آیه یا سوره، کلاس طنزگونه، پرسش و پاسخ،
	تشویق و ترغیب با شیوه های مختلف	دادن نمره اضافه برای ایجاد انگیزه، تشویق و ترغیب دانشجویان
	قرائت آیه توسط دانشجویان	قرائت آیات مورد نظر توسط بچه‌ها، مشارکت دادن دانشجویان در کلاس برای خواندن آیه‌ای که استاد توضیح می‌دهند
	استفاده از امکانات مناسب	استفاده رسانه‌های الکترونیکی، استفاده از فیلم‌های آموزشی، استفاده از امکانات مناسب
	مشارکت دادن دانشجویان و استفاده از شیوه مباحثه	ارائه تکلیف، تدریس دانشجویان در کلاس، پیداکردن یک آیه به دلخواه و بیان آن در کلاس، ارائه کنفرانس با آیات توسط دانشجویان، قران و صوت و امکان سرچ و جستجو با استفاده از تلفن همراه، هر جلسه به بچه‌ها گفته شود درباره یک آیه فکر کنند و جلسه بعد تدبر باشد، خارج شدن از شیوه سخنرانی در تدریس و استفاده از شیوه مباحثه و بحث و گفت و گو، بیان دغدغه‌های حقیقی یک معلم در کلاس متناسب با تفسیر
ایجاد انگیزه با طرح سوال و شبهات	پاسخ به برخی سوالات و شبهات دانشجویان، طرح سوالات چالشی، به روز بودن، پاسخ‌گویی به سوالات نسل جدید با توجه به تفسیر قرآن و ذکر منبع و نشانی آیه، نشاط کلاس، انگیزه دادن به دانشجویان، طرح پرسش چالشی و گروه بندی کردن دانشجویان برای پاسخ‌ها، بررسی شبهات دانشجویان و حل کردن آن‌ها با کمک دانشجویان دیگر، ایجاد بحث‌های چالشی انگیزه، نشست‌های مباحثه‌ای، بررسی شبهات دانشجویان و طرح پرسش چالشی	
مستند سازی و معرفی کتاب مفید جهت مطالعه	برای سوالات دانش آموزان یک منبع و سند معتبر برگرفته از آیات قرآن داشته باشیم، استفاده از منابع موثق، استفاده از منابع علمی معتبر ، معرفی کتاب‌های خوب در زمینه تفسیر جهت مطالعه	
پیامد و نتیجه	همراه شدن همیشگی با آیات قرآن	همراه شدن همیشگی با قرآن، دوست داشتن و همراه بودن با قرآن، انس با قرآن، انس بیشتر با قرآن، انس باقرآن، علاقه مندن شدن نسبت به قرآن، یادگیری از قرآن و عمل به آن

<p>آگاهی و درونی سازی رویکرد قرآنی در یک معلم</p>	<p>آشنایی با انواع احادیث و جعلی و واقعی بودن آن ها، آشنایی با دنیای بعد از مرگ، فهم موضوع جنیان و خبر آوردن آن ها، آشنایی با داستان ها و مسائل قرآنی، آشنایی با پیام های قرآنی، درونی سازی رویکرد قرآنی در یک معلم</p>
<p>علاقه مند شدن به مباحث تفسیری</p>	<p>علاقه مند شدن به مبحث تفسیر قرآن، توجه به معنی آیات و تفسیر آن، مراجعه به تفسیر و علاقه بیشتر به خواندن خود قرآن و هم معنی آن، علاقه مندی به خواندن ترجمه آیات، آشنایی با تفسیر سوره های مختلف و استفاده از آن ها در کلاس های درس</p>
<p>تشویق به روخوانی و حفظ و تدبر در آیات قرآن</p>	<p>علاقه مندی بیشتر به انس با قرآن، قرائت قرآن تشویق به روخوانی، ایجاد انگیزه برای خواندن قرآن، خواندن خود قرآن کریم، تشویق شدن به حفظ قرآن و شرکت در کلاس های تفسیر و تدبر، آشنایی با نحوه تدبر در قرآن و معنانشناسی، ایجاد انگیزه برای تدبر و دقت کردن در آیات</p>
<p>تعمق نگرش نسبت به آیات قرآن کریم و تطبیق آن با شرایط زندگی</p>	<p>تشویق به بررسی کردن شنیده ها و مطالعات هر فرد از منابع مطالعاتی، به کارگیری مطالب کلاس در زندگی، به کار بردن مفاهیم در زندگی، به کاربردن چکیده آموزه ها در زندگی، کاربردی کردن مطالب موجود در زندگی اجتماعی، ایجاد بصیرت در مسائل روز، توجه به معنا و مفهوم آیات و به کارگیری آن در زندگی و عمل کردن به آیات قرآن، تفکر در آیات قرآن، تفکر درباره شرایط تطبیق آیات قرآن با شرایط زندگی، بیشتر فکر کردن درباره آیات قرآن، تعمق نگرش نسبت به آیات قرآن کریم</p>
<p>آشنایی با سوره های قرآن و علاقه مندی به تفحص و سیر کردن در آیات قرآن</p>	<p>ایجاد کلاس جذاب برای بچه ها، آشنایی با شگفتی ها و نکات مهمی که در قرآن آمده است و نسبت به آن بی توجهیم، علاقه مند شدن به جست و جو در قرآن و منابع مختلف، آگاهی در مورد خیلی از سوره ها و آیات</p>

۳-۴- تبیین الگوی تدریس مطلوب درس تفسیر

در این کلاس درس تفسیر سعی شده است معایبی که در مقالات بیان شده است محتوای خشک، نبودن پرسش و پاسخ، کاربردی نبودن مطالب و... همه برطرف و مطالبی بیان شود که متناسب با نیاز مخاطب است از آنجا که مخاطب دانشجویان دانشگاه فرهنگیان رشته آموزش ابتدایی بودند سعی شده است مطالب متناسب با این گروه و کاربردی باشد. شیوه‌های جذاب سازی کلاس درس تفسیر، روش تدبر در آیات بیان گردید، در این کلاس از دانشجویان خواسته شده بود حتما قرآن همراه خود داشته و برای با مراجعه به هر آیه گفته و مطالب که

گفته می‌شد و به آیات اشاره می‌شد دانشجویان در مصحف را باز کرده و باهم پیش رفته؛ تدبر سوره‌ها به گونه‌ای متناسب با گروه سنی که بعداً قرار است کار کنند گفته می‌شد، معرفی کتاب‌های کاربردی، و ارائه هم از این کتاب‌ها که دانشجویان بسیار علاقه‌مند بودند.

در این کلاس تفسیر سعی شده است شیوه‌های جذاب ارائه کلاس تفسیر به صورت القای مستقیم و القای غیرمستقیم بیان گردد و در القای غیر مستقیم، انواع بازی‌ها، نمایش، داستان در مورد تفسیر سوره ذکر گردید. از روش‌های تدریس مبتنی بر خلاقیت، پرسش و پاسخ، مبتنی بر ایفای نقش؛ کاوشگری و... استفاده شده است. مباحث گفته شده در مورد قرآن، قرائت قرآن، تأثیرات قرائت، دعوت به شرکت در کلاس‌های جانبی حفظ، بیان روش‌های تفسیری مختلف، معرفی تفاسیر گوناگون، بیان نکات آیات با روش‌های تدریس متفاوت؛ مخصوصاً به شیوه تدبر در آیات و روش تدبری؛ بیان مطالب متناسب با رشته تحصیلی دانشجویان برای به کارگیری در کلاس‌های آموزش ابتدایی؛ دانشجویان بسیار از کلاس راضی بوده و از اینکه در این کلاس به خواندن روخوانی قرآن، حفظ و تدبر در آیات دعوت شده‌اند و توانسته‌اند با این کتاب انس بگیرند بسیار خرسند بوده و مطالبی که بیان شده بود توانستند در زندگی خود به کار ببندند.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش سعی شده است نخست به پژوهش‌های نوشته شده در باب دروس معارف مخصوصاً درس تفسیر پرداخته شود. و دلزدگی و دوری دانشجویان از این درس آسیب شناسی گردد. فانی‌پور (۱۴۰۰) در پژوهش خود فقط کتاب تفسیر موضوعی آقای نجارزادگان را بررسی و ایراداتی بیان نموده است، مشایخ و موسوی (۱۴۰۰) هم کتاب تفسیر موضوعی قرآن کتاب دکتر نصیری مورد بررسی قرار گرفته است، متوسل آرنی (۱۴۰۰) هم الگوی تدریس را برای دانشجویان پزشکی مورد ارزیابی قرار داده است. رحیمی (۱۳۹۹) هم در مقاله خود روش‌های تدریسی که معمولاً متداول است و بیان شده و در حال اجراست مورد بررسی قرار داده است و موارد جدید را عنوان نموده است. کهنوجی (۱۳۹۸) تأثیر آموزش درس تفسیر را بر دانشجویان دانشگاه ولی عصر رفسنجان مورد بررسی قرار داده است. باتوجه به پژوهش‌های انجام شده، همپوشانی دروس تفسیر با دیگر دروس و تکراری بودن مطالب کتب تدریس شده، وارد نشدن به خود بطن آیات قرآن و همواره به مطالب جانبی پرداختن، کاربردی نبودن مطالب، خشک بودن دروس، نگاه متعصبانه، کمی بودن مطالب، ثقیل بودن کتب از موارد ذکر شده در پژوهش‌ها بیان گردید. در این پژوهش به روش داده بنیاد و از طریق کد گذاری با نمونه آماری دو گروه کلاس درسی تفسیر از روش‌های نوین تدریس با بیان مطالب کاربردی پیرامون خود آیات و وارد شدن به بطن آیات مطالب به صورت عملی و کاربردی بیان شد و در آخر سال از دانشجویان مصاحبه به عمل آمد و داده‌ها کدگذاری گردید بر اساس کدگذاری مهم‌ترین عوامل موثر بر کلاس تفسیر عبارتند از: بلاغت و شیوایی آیات قرآن، اعتقاد

به توحید و اصول دین، علاقه مندی به درس تفسیر، تلفیق این درس با زندگی روزمره؛ از جمله عوامل بستر ساز و زمینه ساز عبارتند از: بیان روان و گیرای استاد، شرایط مطلوب علمی استاد، انتخاب محتوای خوب برای تدریس، عوامل فرهنگی، عوامل اجتماعی و ربط آن به زندگی، عوامل تکنولوژیک، عوامل جذاب سازی؛ راهبردها عبارتند از: همراه داشتن قرآن، اجرای مهارت های تدریس برای کلاس، تشویق و ترغیب با شیوه های مختلف، قرائت آیه توسط دانشجویان، استفاده از امکانات مناسب، مشارکت دادن دانشجویان و استفاده از شیوه مباحثه، ایجاد انگیزه با طرح سوال و شبهات، مستند سازی و معرفی کتاب مفید جهت مطالعه؛ از جمله موانع در تدریس و کلاس نبودن یک منبع درست، زمان نامناسب، گرمی هوا و نبودن تهویه مناسب، پیوسته نبودن برخی مطالب، نمره گرایی است و در نهایت پیامدهای کلاس تفسیر عبارت است از: همراه شدن همیشگی با آیات قرآن، آگاهی و درونی سازی رویکرد قرآنی در یک معلم، علاقه مند شدن به مباحث تفسیری، تشویق به روخوانی و حفظ و تدبر در آیات قرآن، تعمق نگرش نسبت به آیات قرآن کریم و تطبیق آن با شرایط زندگی، آشنایی با سوره های قرآن و علاقه مندی به تفحص و سیر کردن در آیات قرآن.

منابع

- آقازاده، محرم (۱۳۹۶)، راهنمای روش های نوین تدریس بر پایه پژوهشهای مغز محوری، ساختگرایی، یادگیری از طریق همیاری، فراشناخت، تهران، آبیژ، ۱۳۸۴.
- ادیب، یوسف؛ سرداری، مرضیه (۱۳۹۳)، پدیدارشناسی تجارب دانشجویان از برنامه درسی پنهان در دروس معارف اسلامی، فصلنامه پژوهشی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، سال دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، شماره ۳.
- اسدیان، سیروس؛ پیری، موسی؛ سعادت فر؛ رحمت (۱۳۹۶)، تدریس اثربخش در آموزش عالی بر اساس تجارب حرفه ای استادان و ارتباط آن با تدریس خود-گزارشی، فصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، سال ۸، شماره ۱۵، ۱۱۳-۱۳۴.
- امیدی، محمد؛ نجفی، حسن، سبحانی نژاد، مهدی (۱۳۹۵)، ارزشیابی برنامه درسی دروس عمومی معارف اسلامی دانشگاهی به منظور ارائه راهکارهای کیفیت بخش، اندیشه های نوین تربیتی، دوره ۱۲.
- امینی، محمد، رحیمی، حمید، صمدیان، زهره (۱۳۹۲)، بررسی دیدگاه دانشجویان درباره موانع اثربخشی دروس معارف اسلامی در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی، فصلنامه اندازه گیری تربیتی، شماره ۱۳، سال چهارم.
- ایوبی، محمود؛ آکوچکیان، عبدالحمید؛ غلامی دهقی، علی؛ طالقانی، حمیدرضا؛ موسوی زاده، روح الله؛ آویژگان، مریم، مومنی، قدرت ا. (۱۴۰۱)، طراحی سرفصل دروس معارف اسلامی با رویکرد سلامت محور در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، پژوهش در آموزش علوم پزشکی، دوره ۱۴، شماره ۲.
- بهجت پور، عبدالکریم؛ رضایی اصفهانی، محمدعلی، کلاتری، ابراهیم، نصیری، علی (۱۳۹۲)، به کوشش علیرضا کمالی، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم، نشر معارف.
- رحیمی، عبدالله، بهمنی قادی، ابوالحسن، صفی شلمزاری، سعید (۱۳۹۹)، بررسی روش ها و فنون تدریس از منظر قرآن کریم، فصلنامه علمی تدریس پژوهی، سال هشتم، شماره دوم، ۸۰-۹۹.
- فانیدپور، حسن؛ باوفا، مرجان (۱۴۰۰)، تحلیل کمی و کیفی مولفه های تألیفی و طراحی کتاب درسی (تفسیر موضوعی قرآن کریم: آموزه هایی از فضائل و حقوق اهل بیت (ع) در قرآن / فتح الله نجارزادگان)، پژوهش و نگارش کتب دانشگاه، بیست و پنجم، شماره ۴۹، ۵۳-۸۲.

- فرجی پاک، مهدی، اصلانی، غلامرضا، مقامی، عبدالمجید (۱۳۹۷)، بررسی عوامل درون سازمانی موثر بر اثر بخشی دروس گروه معارف اسلامی، مطالعه موردی: دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول، فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، سال بیست و دوم، شماره اول.
- قرائتی، محسن (۱۳۹۵)، تفسیر قرآن کریم آیات برگزیده، نشر معارف، قم.
- کریمی، مصطفی (۱۳۹۵)، تفسیر موضوعی قرآن کریم براساس تفسیر المیزان، نشر معارف، قم.
- کهریزی، مهوش، جنت المکان، مریم، جلالی، رستم (۱۳۹۷)، «بررسی میزان تأثیرگذاری و رضایتمندی تغییر روش تدریس استاد محور به رویکرد نیازمحور در گروه معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه»، مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، سال بیست و دوم، شماره سوم.
- کهنوجی، مرضیه؛ کامیاب، حسین، نگارستانی، حسین (۱۳۹۸)، تأثیر آموزش درس تفسیر موضوعی قرآن کریم به شیوه نیاز محور بر تفکر انتقادی دانشجویان دانشگاه ولی عصر رفسنجان، فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، سال بیست و سوم، شماره اول.
- متوسل آرانی، محمود (۱۴۰۰)، الگوی تدوین کتاب درسی تفسیر موضوعی قرآن کریم، ویژه رشته های علوم پزشکی، مطالعات اسلامی در حوزه سلامت، دوره پنجم، شماره دوم، ۱۳-۲۴.
- مشایخ، پری؛ موسوی، فاطمه (۱۴۰۰)، «تأثیر درس تفسیر موضوعی قرآن بر دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شیراز در بعد شناختی (براساس کتاب دکتر نصیری)، مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، سال بیست و پنجم، شماره ۱، ۲۵۳-۲۷۰.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۶)، تفسیر موضوعی قرآن کریم برگرفته از تفسیر نمونه، گردآوری و تدوین علیرضا کمالی، نشر معارف، قم.
- Suryati, N., Kuswandi, D., Setyosari, P., Hutkemri, Chusniyah, T., Diana, R. C., & Nurdiansa, E. S. (2020). Curriculum Development of Postgraduate Study
- van der Aa, J. E., Scheele, F., Goverde, A. J., & Teunissen, P. W. (2019). A qualitative study on harmonization of postgraduate medical education in Europe: negotiating flexibility is key. *Perspectives on Medical Education*, 8(4), 216–222.
- Patrick, S. (2006). *Curriculum Development in the Postmodern Era*. Routledge.
- Phan, T. N. (2015). *Approaches To Curriculum Development In Vietnamese Higher Education: A Case Study*. Centre For Learning Innovation Faculty Of Education Queensland University Of Technology.
- Widodo, A. (2013). Pengembangan kurikulum magister pendidikan biologi berdasarkan needs assessment, masukan stakeholder dan benchmarking. Universitas Pendidikan Indonesia
- Ojasalo, K. (2012). Designing and implementing an innovative master's degree programme: a case study. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 3(3), 136–147
- Gabriel, John G; Farmer, C. P. (2009). *How to Help Your School Thrive Without Breaking the Bank*. Association for Supervision and Curriculum Development.
- Munadi, M & Alwiyah N. & Ibrahim, R (2021). Curriculum Analysis of Master Program in Islamic Higher Education. *JURNAL TA'DIB*, Vol 24